

JÁMBOR IMRE NEBBIEN VÁROSLIGETE

*tervei szerinti
Városliget a kor
népkertjeinek egyik
legszebbike,
de lehet, hogy
a legszebb*

TA pesti Városliget, eredeti német nevén a Stadtwäldchen, a világ első közparkja, amelyet egy város a saját területén, saját forrásaiból létesített a polgárai számára szabad használatra oly módon, hogy a tervezőt nyilvános pályázat útján választotta ki. A pályázat nyertese, Heinrich Nebbien alkotása pedig nem csak azért jelentős, mert a maga nemében az első a világon, hanem mert a tervei szerinti Városliget a kor népkertjeinek egyik legszebbike, de lehet, hogy a legszebb.

*önéletírásában
magát
„Ökonomierat”-nak,
azaz gazdasági
tanácsosnak
nevezte*

TA Városliget rendezésére 1813-ban kiírt tervpályázat nyertese, Christian Heinrich Nebbien 1778-ban, Lübeckben született, jómódú, polgári családban. Mecklenburgban és Holshteinben mezőgazdasági és kertművészeti tanulmányokat folytatott, majd földművelési, erdészeti és építési gyakorlatot szerzett és az e tárgyú szakirodalommal ismerkedett. Harmincéves koráig számos tanulmányutat tett Németországban, Oroszországban, Angliában, Itáliában és Magyarországon. Önéletírásában magát „Ökonomierat”-nak, azaz gazdasági tanácsosnak nevezte. Munkái jelentős része meliorációs, tájfásítási és talajjavítási súlypontokkal végzett birtokrendezés, de e feladatainál mindig esztétikai szempontok is vezérelték, és számos kertépítészeti tervet is készített. Több mint nyolcvan különböző típusú terv bizonyított szerzője, de valószínű ennél jóval több munkája volt. Utolsó tervei 1834-ben készültek. Ezután irodalmi munkásságot folytatott egészen 1841-ben bekövetkezett haláláig. 1806 és 1821 között dolgozott Magyarországon. Fontosabb kertművészeti alkotásai: Tóalmás, Prónay-kastély parkja (1812); Alsó Korompa, Brunsvik-kastély parkja (1812–1818); Martonvásár, Brunsvik-kastély parkja (1821), de valószínűleg a Koháry–Coburg-kastély (Szentantál) és a betléri Andrássy-kastély parkjának is ő a tervezője. A legfontosabb munkája azonban a Városligetre

*1806 és 1821
között dolgozott
Magyarországon*

készített díjnyertes – és tegyük hozzá: lényegét tekintve megvalósult – nagyszabású terve (1813–1816).

AZ ELŐZMÉNYEK

a növekvő városokban szükség van nagy kiterjedésű népkertekre, amelyek szabadon és tömegesen látogathatók

¶ A 18–19. század fordulóján és az azt követő évtizedekben sorra létesültek Európa-szerte a városi közkertek. Hirschfeld *Theorie der Gartenkunst* (1779) című munkájában fogalmazta meg először, hogy a növekvő városokban szükség van nagy kiterjedésű népkertekre, amelyek szabadon és tömegesen látogathatók. Az első valódi európai népkertnek a müncheni Englischer Garten tekinthető, amelyet azonban nem a város, hanem a bajor uralkodó a saját birtokán és a saját jövedelmeiből 1789-ben létesíttetett. Ez máig a világ legnagyobb, 417 hektár területű közparkja. A legismertebb, emblemikus népkert a New York-i Central Park, amelyet azonban csak 1858-ban hozott létre a város, 345 hektár nagyságú területen; Pesten ekkor már csaknem három évtizede létezett a Városliget.

¶ Az akkori hivatalos nevén a Stadtwaldchen a világ első népkertje, amit egy város létesített, ezért és térkompozíciós kvalitása miatt az európai kertművészet és településtörténet szempontjából is kiemelkedő jelentőségű.

¶ A 18. század végén a fátlan pesti határban nem volt elérhető távolságban vonzó és kikapcsolódásra alkalmas pihenő-, kirándulóhely. Ezért 1799-ben az északkeleti városperemen fekvő, városi legelőként használt területből – az Ochsenflurból, azaz Ökördűlőből – a város, a tulajdonjog fenntartásával, mintegy 110 hektárt Batthyány József hercegprímásnak használatra átengedett, azzal a kötelezettséggel, hogy fásíttassa be, és azt a pesti polgárok szabadon látogathassák.

¶ A fásítások részben elkészültek ugyan, de átfogó koncepció híján és a prímás halála után kialakult jogviták miatt a terület egésze rendezetlen maradt, így az 1805-ben visszakerült a város használatába. (2. kép)

¶ Az eredeti területet ekkor jelentősen megnövelték, és további fásítási és vízrendezési munkálatokat is végeztek, de a Városerdő – ahogy ekkor már ezt a helyet a pesti polgárok nevezték –

2. kép A pesti Városerdő 1803-ban
(Balla A.: Planum L. R. Civitatis Pesth Del. D. BTM 15925)

3. kép A pesti Városliget helyszínrajza
Jacob Degen térképének részlete (BFL XV. 17b. 311)

ötletszerűen alakított részletekből álló, lényegében rendezetlen terület maradt.

- ¶ Jacob Degen városi mérnök a századelőn *A pesti Városliget helyszínrajza a környező területekkel a Dunáig* címmel készített térképe már a Városliget végleges területét ábrázolja, amelynek aztán – a döntés értelmében – az átfogó, egységes rendezéséhez a megfelelő tervek beszerzésére kiírták a tervpályázatot. (3. kép) A térképen végzett mérések alapján a terület nagysága mintegy 133 hektár.

A PÁLYÁZAT

- ¶ A József nádor kezdeményezésére létrehozott Királyi Pesti Szépitő Bizottság – amelynek hatás- és jogkörébe kerültek a városfejlesztési döntések – 1813-ban tervpályázatot hirdetett meg a Városerdő átfogó rendezésére és területén népkert kialakítására. A felhívás a *Vereinigten Ofner und Pester Zeitung* január 17-i számában jelent meg, amelyet Bécsben is terjesztettek.

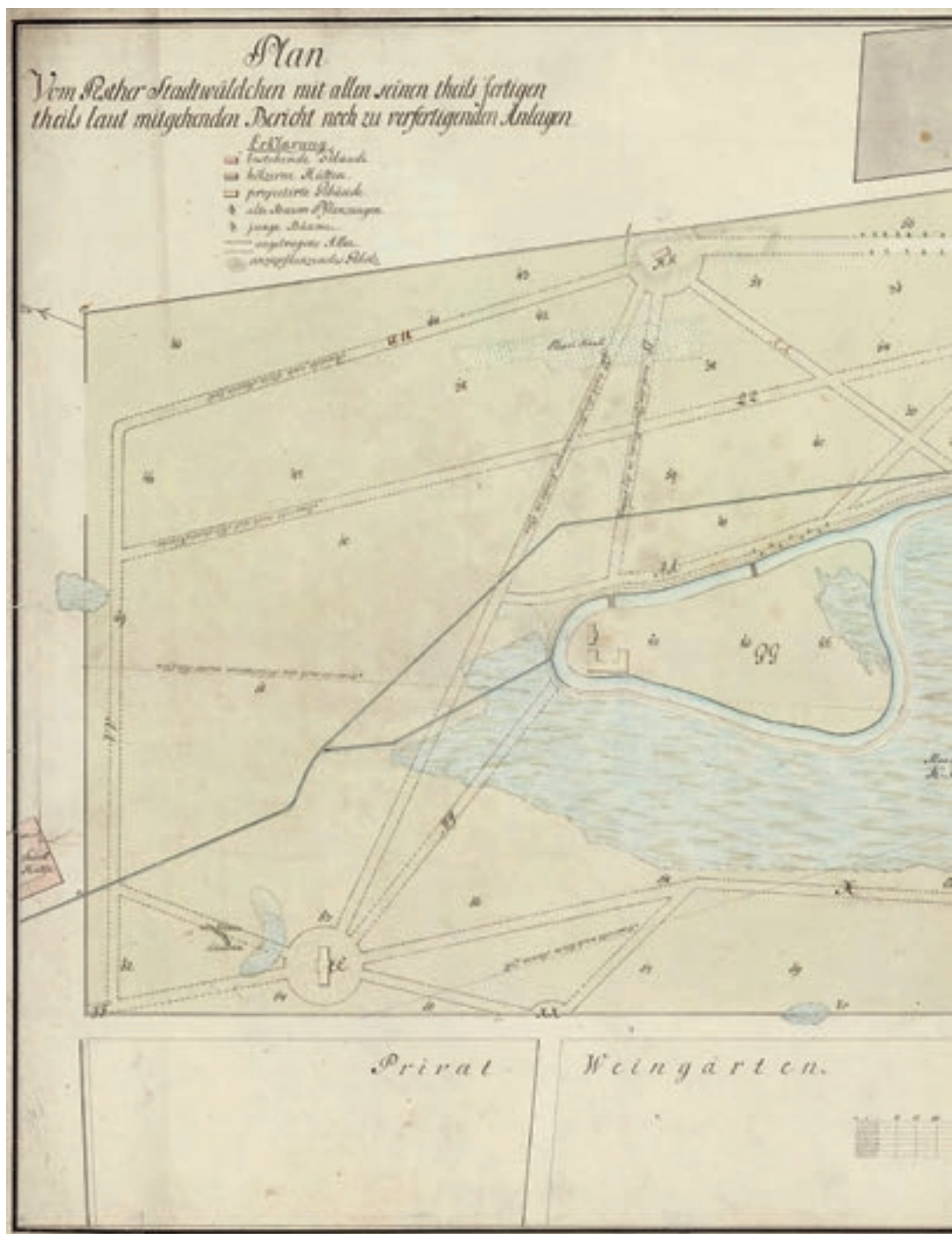
1813-ban tervpályázatot hirdetett meg a Városerdő átfogó rendezésére és területén népkert kialakítására

- ¶ A pályázati kiírás szövege a következő volt: „Versenyfeladat: Miután Pesten az ún. Városligetet nyilvános szórakoztató helyül nyilvánították és ezért feladatunk, hogy ezt a helyet a lakosság lehetőleg valamennyi osztálya számára kellemessé tegyük, ezennel nyilvánosan felhívunk minden művészet-szeretőt és az ilyenféle létesítményeket kedvelőt, hogy e létesítménnyel kapcsolatos ötleteiket 1813. március 10-ig Pesten, a Kir. Szépitő Bizottság kancelláriáján nyújtsák be, ahol ezeket a terveket és tanulmányokat egy különleges bizottság művészeti szakértők bevonásával megvizsgálja. A legjobbnak ítélt tanulmányt 200, az azt követőt 150, míg a harmadikat 100 florinnal díjazza, ami a vizsgálatok befejezését követően a Kir. Szépitő Bizottság pénztárában kifizetésre kerül. Az érintett terület helyszínrajza és a különböző talajfelelések adatai Bécsben... és Pesten... naponta megtekinthetők.”

ezennel nyilvánosan felhívunk minden művészet-szeretőt és az ilyenféle létesítményeket kedvelőt, hogy e létesítménnyel kapcsolatos az ötleteiket 1813. március 10-ig Pesten, a Kir. Szépitő Bizottság kancelláriáján nyújtsák be

- ¶ A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában S 70 No 2 jelzet alatt őriznek egy színezett rajzot, amely a Városligetet ábrázolja. A rajz nyilvántartás szerinti tárgya: „Pest - a Városliget

4. kép A pesti Városliget térképe részben az összes elkészült, részben a csatolt hivatalos közlemény szerint még elkészítendő létesítménnyel.

Neue Wald Anlage durch Fichte

unterwiesen

Grundrechnung

	Arb.
Der Anst. Kasten	21 00
„ „ „ „	2 50
Der Anst. 55	2 70
„ „ „ „	2 70
Vorläufe Linsen	26 20
Summa	55 10

elkészült és kiépítés előtt álló parkosításának helyszínrajza”, a keletkezés dátuma: 19. század. Forrása, funkciója ismeretlen. A Városligetre készített és 2016-ban közzétett Kerttörténeti tudományos dokumentáció szerint ez a rajz a pályázatra benyújtott pályamű tervlapja lenne. A rajz feliratozása és ábrázolásmódja azonban nem egy tervre jellemző, nincsenek tervi javaslatai, sokkal inkább egyfajta helyszínrajz és program ábrázolása.

- ¶ A rajz tartalma eléggé egyértelműsíti, hogy ez a tervpályázat kiírásához készített helyszínrajz, amely a ligetnek az 1813-as állapotát ábrázolja már a bővítési területrészekkel együtt (4. kép), amin a szándékolt programelemeket is feltüntették.
- ¶ Ezt megerősíti a helyszínrajz német nyelvű felirata, ami magyarul a következő: „A pesti Városliget térképe részben az összes elkészült, részben a csatolt hivatalos közlemény szerint még elkészítendő létesítménnyel”. E szerint a helyszínrajzhoz tartozott még egy kimutatás is, ami rögzítette a területen elhelyezendő létesítményeket, azaz egyfajta tervezési feladatkiírásként szolgálhatott.
- ¶ A helyszínrajzon feltüntették a létesítendő fontosabb építményhelyeket és az azokhoz kapcsolódó látványkapcsolatokat, ki- és átlátás irányokat, valamint összesen 86 talajminta vételi helyet jelöltek meg. A rajz jobb felső sarkában pedig egy szintén német nyelvű területkimutatás található, amelynek összegzése: 308,00 hold. Tekintettel arra, hogy magyar holdról van szó, az így számított összterület tehát 133,06 hektár nagyságú. Ez a Városliget – szerintem – megbízható, hitelesnek tekinthető, eredeti területnagysága, amelyre a tervezési pályázatot 1813-ban kiírták. A Degen térképén és Nebbien tervlapjain végzett mérések szerint is az összterület mintegy 133 hektár.
- ¶ Arról, hogy pontosan hány pályázat érkezett be, és a hivatalos bírálatról nincsenek pontos adatok. A Szépítő Bizottság német nyelvű jegyzőkönyvei sem tartalmazznak érdemi szövegeket a pályázat kiírásáról, a döntésről és a bizottság

*Degen térképén
és Nebbien
tervlapjain végzett
mérések szerint is
az összterület
mintegy 133 hektár*

a pályaművek
részletes
dokumentációja,
leírása jórészt
megsemmisült vagy
lappang

pénztárkönyveiben sincs nyoma a pályadíjak kifizetésének, pedig ezek jelentős összegeknek számítottak. 1813. március 14-i keltezéssel azonban létezik egy felirat, amelyet a Szépítő Bizottság intézett József főherceghez, amelyben jelzi, hogy a kiírásban megadott határidőig négy pályamű érkezett be, amelyeket egyidejűleg el is juttat a nádorhoz.¹ A pályaművek részletes dokumentációja, leírása jórészt megsemmisült vagy lappang, azonosítatlan anyagként. Három, minden bizonnyal a liget rendezésére benyújtott pályamű tervlapja azonban ismert, ezek között van Nebbien munkája, egy „P. L.” kalligrafikus betűjelzéssel ellátott tervlap² és egy ismeretlen eredetű munka. A pályázók közül végül Nebbient választották ki, akinek a pályaművét (5. kép) 200 dukáttal (florinnal) díjazták.

¶ A *Kerttörténeti tudományos dokumentáció* a liget történetével, a pályázattal és Nebbien tervével is részletesen foglalkozik. A pályázattal kapcsolatos igen sok értékes információ mellett azonban van egy erősen vitatható okfejtése, amelyre – tekintettel arra, hogy a munka széles publicitást nyert – mindenképp ki kell térni. A dokumentáció 86. oldalán olvashatók az alábbiak:

¶ „A kivitelezésre Heinrich Nebbien (1778–1841) tervét fogadták el. A könyvbe kötött tervismertetővel, költségvetéssel, részlettervekkel és látványtervekkel ellátott terv 1816-ban készült, előzménye nem ismert. Ez már önmagában is okot ad a kétkedésre, hogy Nebbien indult-e az eredeti tervpályázaton vagy egy későbbi, közvetlen megbízás során nyerte el a munkát. Utóbbi feltételezést látszik alátámasztani az a tény, hogy Nebbien terve ismertetőjében az általa legfontosabbnak ítélt Népcsarnok (Volkshalle) részlettervét nem készítette el, s ezt időhiánnyal indokolta, ami csak abban az esetben fogadható el, ha nem 1813 óta dolgozott tervén, hanem a fedlapon feltüntetettnek megfelelően csak 1816-ban alkotta meg azt.”³

¶ Mindez az idézett szöveg szerint is feltételezés, ami azonban nem állja meg a helyét. Több jel is szolgál annak igazolására, hogy Nebbien valóban részt vett a pályázaton, s elnyerte a díjat. A Szépítő Bizottság 1817. március 3-i jegyzőkönyvében szerepel, hogy azért nyerte Nebbien terve a pályázatot, mert

Nebbien indult
az eredeti
tervpályázaton
vagy egy későbbi,
közvetlen megbízás
során nyerte el
a munkát

több jel is szolgál
annak igazolására,
hogy Nebbien
valóban részt vett
a pályázaton,
s elnyerte a díjat

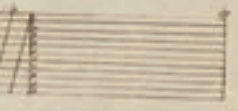
[1] BFL IV.
1207.b.914.

[2] Ez a tervlap feltételezhetően Peter Joseph Lenné munkája, erre azonban nincsenek egyértelmű bizonyítékok. Butenschön (2017) kutatásai és összehasonlító elemzései azonban igazolják ennek a feltételezésnek a helytállóságát.

[3] Az idézett szövegrészről töröltük az eredetiben szereplő lábjegyzet- és ábrahivatkozásokat.

5. kép Nebbien a Városliget rendezésére készített, díjnyertes pályaművének tervlapja, 1813
(BFL.IV.1202.h.2624)

„a pesti ún. Városerdő megszüpítésével és nyilvános sétatérre alakításával kapcsolatos elvárásoknak tökéletesen megfelelt, és mert a hely célszerűségéhez és a szépségéhez kapcsolódó költségek is a lehetőségek szerint alacsonyak.”⁴

már rendelkezésre állt Nebbien 1816-ban, József nádornak ajánlott kéziratában megjelent, fekete-fehér grafikájú közismert tervrajza is

¶ A Szépítő Bizottság 1817. szeptember 14-i ülésén a Városliget rendezéséhez szükséges teendőket és finanszírozási kérdéseket tárgyalták, amelynek jegyzőkönyvéhez csatolták Nebbien színezett tervlapját. Ekkor már rendelkezésre állt Nebbien 1816-ban, József nádornak ajánlott kéziratában megjelent, fekete-fehér grafikájú közismert tervrajza is. (6. kép)

¶ A két tervlap részletezettsége és a grafikája más, de tartalmi lényege azonos. Vannak azonban a két tervrajz között figyelemre méltó eltérések. Az egyik leginkább szembeötlő a térkompozíciós egységek, az ún. „festmények” (Gemälde) jelölése és tagozódása. A színezett tervlapon A-tól E-ig nagybetűkkel összesen öt térkompozíciós egységet, azaz öt „Gemälde”-t jelölt meg a tervező. Az első az ún. „felső rét” A-val jelölve, az utolsó a körsétány, a Körönd⁵ E jelöléssel. A tó vízfelületét, a szigeteket és a part menti környező területrészeket külön egységként a D betűvel jelölte.

¶ Az 1816-ban közreadott monokróm tervrajzon csak három térkompozíciós egységet jelölt meg, A, B és C betűkkel. E jelölésekre a leírás bevezetőjében hivatkozik is. Nincs hivatkozás azonban a D és E jelölésekre. A részletes leírásában négy egységet különböztet meg: az első festményhez (Erstes Gemälde) tartozik a főbejárat, a Körönd (ma használatos nevén a Rondó), az azt övező erdőfoltokkal, a táncsarnok, valamint az amfiteátrum és szűkebb térsége. A második festmény az A jelű felső rét a patakmederrel és a környező erdőfoltokkal, a harmadik a középső rét a kilátódombbal, a negyedik, a legnagyobb területű pedig a liget (Aue) a népcsarnokkal, a nagyvendéglővel, a tóval és a szigeten a majorsággal. Ebben a tagolásban

[4] Idézi: Nehring Dorothee, 1979. és Butenschön, Sylvia, 2017.

[5] Nebbien kéziratában „Der Cirkus”-nak nevezi az első festmény központi elemét, a tervezett körsétányt. A régies, latin eredetű, német Cirkus (Kreis) kifejezés magyar jelentése kör vagy körző, ennél sokkal szellemesebbek a liget főbejárata és fogadótere esetében elterjedt magyar megnevezések: Körönd vagy Rondó. Nebbien szóképéhez: Cirkus a Körönd áll legközelebb, s hosszú ideig hivatalosan így is nevezték magyarul e területet például, a törvényhatósági jegyzőkönyvekben is, bár ezzel párhuzamosan főként a térképi ábrázolásoknál és később a Rondó megnevezés terjedt el s maradt fenn a mai napig.

Nebbien a kéziratában több helyen kifejti, hogy a park növényanyaga és térszerkezete több generáción keresztül alakul és formálódik.

6. kép A Városliget rendezésére készített terv alaprajza a térszerkezet, a növénygyűttek, a vízfelületek, az úthálózat és az építmények ábrázolásával. Heinrich Nebbien, 1816 (Kiscelli Múzeum, Építészeti Tervtár 66.165.)

nincs helye a D és E jelöléseknek, mert a szöveges leírással összevetve értelemzavaró lenne; miért is kap E jelet, azaz miért az utolsó kompozíciós elemként jelölt a Körönd, mikor a szöveges leírás az első festményként nevezi meg és így tárgyalja.

¶ Vannak kisebb jelentőségű eltérések is, hiányzik egy-egy növényfolt a színezett rajzon, ami a későbbi tervlapon szerepel, a főbejárati kapuzat a színezett rajzon hat bejárattal rendelkezik, a későbbi tervlap kilenc bejáratot ábrázol, aminek mind külön-külön funkciója, kitüntetett jelentősége van a leírás szerint. Miért nem ez a tagolás jelenik meg a színes rajzon, ha az a monokróm rajz attraktívabb ábrázolása?

¶ A két tervlap jelölésbeli eltérései azt igazolják, hogy a színezett rajz nem lehet az 1816-ban elkészült és egybekötött munka része, azaz nem lehet a monokróm tervlap színes és leegyszerűsített ábrázolása. Az egyszerűbb, összefogottabb grafikai színes tervlap (5. kép) tehát a monokróm tervlap (6. kép) előzménye, s így nagy valószínűséggel nem lehet más, mint az 1813-as pályázatra benyújtott pályamű része, amelynek szöveges leírása azonban elveszett.

¶ Egy további bizonyíték Nebbien 1816-ban elkészült kéziratában található. A szerző a főbejárati kapuzat kialakításáról a következőket írja: *„Teljes szerénységgel... terjesztem elő az alábbi elképzeléseket mélyen tisztelt és fennkölt művészeti bírálóimnak, azzal, hogy én ezeket [a bejárati kapuk együttesét] ebben az időben – ahol csak vas uralkodik (1813-ban írták) – nem is vélem kivitelezhetőnek, mégsem tartom túlságosan költségeseknek ahhoz, hogy majd egy kedvezőbb időszakban ne lennének megvalósíthatók.”* Ebből a mondatból eléggé egyértelmű, hogy Nebbien munkáját 1813-ban – ahogy ez a pályázati kiírásban is szerepel – művészeti bírálók értékelték és az akkor leírt kritikát, miszerint ebben az építészeti vaskorszakban (azaz a viszonylag olcsó acélszerkezetek általános térhódításának idején) a klasszicizáló kőépületek túl költségesek lennének egy park bejárataként, azzal hárítja el, hogy majd kedvezőbb időben, később elkészülhetnek az épületek. Ez vonatkozik a Népcarnok (Volkshalle) tervének hiányára is, amit szintén Nebbien későbbi, utólagos megbízásának igazolásaként vet fel a tudományos dokumentáció szerzője. Nebbien a kéziratában

ebben az építészeti vaskorszakban (azaz a viszonylag olcsó acélszerkezetek általános térhódításának idején) a klasszicizáló kőépületek túl költségesek lennének

több helyen kifejti, hogy a park növényanyaga és térszerkezete több generáción keresztül alakul és formálódik, és elég, ha az épületek majd csak akkor jelennek meg, ha már az elültetett fák megerősödtek és beállt a növényállomány, kialakult a park térszerkezete. A népcsarnok pontos funkciója pedig még tisztázatlan – írja –, ezért későbbre halasztja a terveinek elkészítését. Azaz itt nem időhiányra hivatkozik.

NEBBIEN DÍJNYERTES VÁROSLIGET-TERVE

¶ Nebbien a pályázat nyerteseként a tervezésre szóló megbízást szakmai pályafutásának csúcsán, harmincöt évesen nyerte el, majd ezt követően csaknem három évig dolgozott a terv ki-munkálásán. A tervlapok mellé részletes leírást és költségve-tést is készített, s a munkával 1816-ra készült el. Nebbien alkotása nem csak azért jelentős, mert a maga nemében első a világon, hanem mert a Városliget a kor népkertjeinek egyik legszebbike, de lehet, hogy a legszebb. (6. kép)

¶ Nebbien, a „tájkertészet” művelője azt vallja – s ez akár kertmű-vészeti ars poeticájának is tekinthető – hogy a tájképi kert „lényege és alapja: a szabad, tiszta természetforma, amely a gaz-daságosra és az esztétikaira való törekvés legintimebb kapcsola-tából születik. (...) E két törekvésnek [a kert esetében] oly szo-ros az összefonódása egymással, hogy az eredményük egyszerre és együtt jön létre, mindenhol az egyik a másikból születik, követ-kezőképp a Szép hasznosként és a Hasznos szépként nyilvánul meg.” A pesti népkert terve is abból a szakmai-alkotói meg-győződésből született, hogy a szép és a hasznos kölcsönösen erősítse egymást.

¶ Nebbien szándéka szerint olyan kertet alkot, amely népkert funkciója és ebből fakadó vonzó, attraktív látványa mel-lett egyben gazdaságosan művelhető, mintegy önfenntartó; a park az itt lekaszált, begyűjtött szénatermésből, a ven-déglátásból és a különböző szolgáltatásokból fakadó bevé-telek mellett nincs számottevő külső anyagi forrásokra rá-utalva. Ezért kerül minden aprólékos, díszítgető megoldást, hanem átfogó, nagyléptékű, tágas tereket alkot, egybefüggő

a Szép hasznosként
és a Hasznos
szépként nyilvánul
meg

7. kép A Körönd szerkezeti metszete és alaprajza Nebbien Városliget-tervében

nem egy virágos
díszkert, hanem
egy ésszerűen
és esztétikusan
rendezett birtok
ideálja

gyepfelületekkel, zárt, összefogott erdőfoltokkal és növénycsoportokkal keretezve és tagolva. A hasznosan művelni, gazdaságosan fenntartani követelménye így társul a formai képi megjelenés sajátos megoldásaival s ebből fakadó esztétikájával és viszont. A Városliget terve ezért nem egy virágos díszkert, hanem egy ésszerűen és esztétikusan rendezett birtok ideálja.

¶ A térkompozíciós megoldást illetően Nebbien a kertművészeti klasszicizmust, a festői kertet tekintette a tájkertészet meghatározó forrásának, az ezt követő szentimentalizmust tévútnak tartotta. A klasszicizmus kertművészetének elveit továbbfejlesztve alakította ki saját formanyelvét, s ebben Humphrey Repton (1752–1818) munkáit tartotta mértékadónak. Bár a romantika mestere, munkái egyértelműen a klasszicizmus formai hagyományain alapulnak. A Városliget, az „Ungarns Folks-Garten” kertépítészeti tervét is ez jellemzi; a hosszan átlátható, szabadon formált térszerkezet, az egyes terek arányai, alaprajzi formái és kapcsolódásai, a térfalak kiképzése, a széleken vezetett utak, ahonnan az egészet átfogó perspektíva kínálkozik, a zárt erdőfoltok, a virágcsokor-szerűen néhány faj egyedeiből kialakított, a tereket tagoló plasztikus facsoportok, mind a klasszicista festői kert romantikus átiratának sajátjai.

a szabadon formált,
laza térszerkezetbe
illeszkednek
be a különböző
építmények

¶ Az önálló egységet képező térrészeket is festett képként írja le, azaz szándéka szerint festményeket alkot. Ebbe a szabadon formált, laza térszerkezetbe illeszkednek be a különböző építmények, a klasszicista kapuzat, a vendéglő, az amfiteátrum, a tánccsarnok, a majorság, mind behúzódva a térfalak, a növényegyüttesek közé, kerülve bármilyen exponált helyzetet.

a séta- és
kocsikázótérként
kiképzett szabályos
körformájú Körönd

¶ Az aszimmetrikus, szabad elrendezés a park egészére jellemző, kivéve a séta- és kocsikázótérként kiképzett szabályos körformájú Köröndöt. A Városligeti fasor tengelyében, a liget bejárati kapuzata mögött helyezkedik el a pontosan száz magyar öl átmérőjű, kör alakú pázsitfelület köré szerkesztett hármastűzútrendszer. Ennek belső vonalán a gyalogosok, középső vonalán a fogatok, külső vonalán a lovasok „korzóztak”, más-más burkolaton, külső szélén fasorral keretezve. Mindhárom útvonal kétirányú forgalommal és „jobbra tarts” haladási iránnyal kialakított. Ez a hármastűzút, váltakozóan szembejövő

forgalom valóban mozgalmas képet nyújtott, és séta közben a „látni és látszani” jegyében valóban mindenki látott mindenkiket és mindent. (6–7. kép)

¶ A központi kör alakú gyepfelületet a széleken, a gyalogossétányok mentén kialakított, összesen kilenc ülőfülke szegélyezi, íves megformálással, zárt háttérrel adó és védelmet biztosító cserjeültetéssel, íves, egybefüggő padsorral kiképezve.

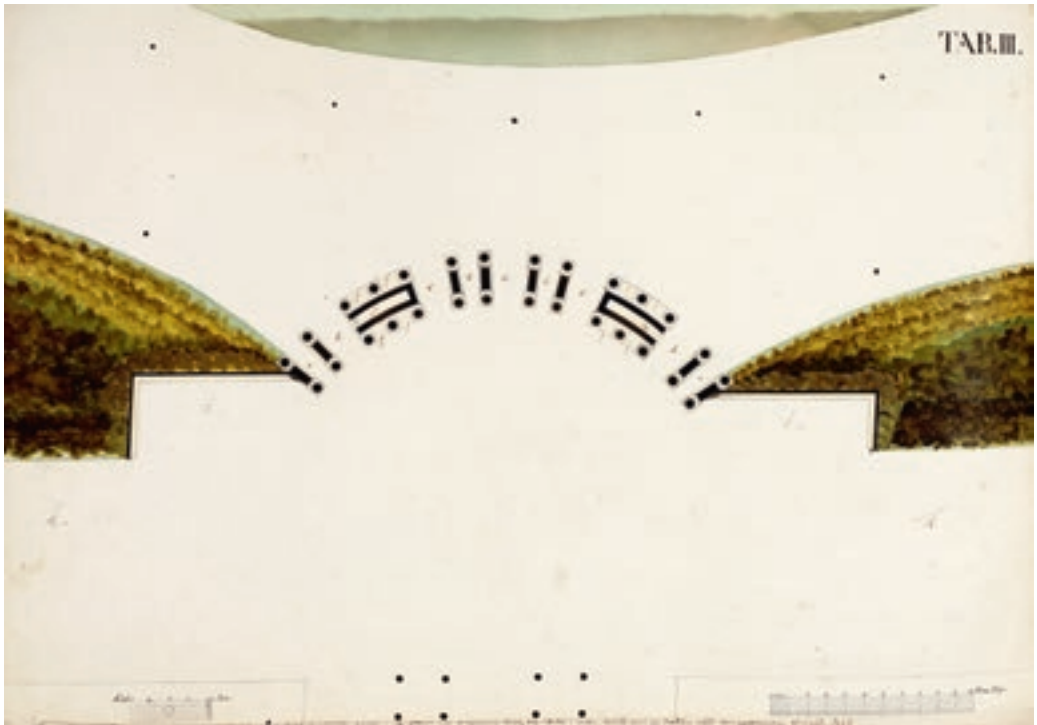
¶ Az első festmény fontos része, a fasor felől homorú ívet képező bejárati kapuzat kiemelt szerepű. Nem csak az érkezés helye, ami jelzi a mögötte elterülő terület fontosságát, hanem a forgalmat elosztó-szabályozó funkcióval bíró építmény. (8. kép)
A klasszicizáló kolonnád kilenc kapuval rendelkezik.

¶ A széles középkapu (a) „a legtiszteletreméltóbb uralkodók előtt vagy egy magasabb vendég ünneplésekor” nyitott, egyébként lezárt. Mellette a keskenyebb mellékbejárásokat (b–b) Nebbien azoknak a gyalogosoknak szánta, akik közvetlenül a Köröndre kívánnak jutni; a lovasok és a fogatok elől azonban elzárt, amit belső korlátok biztosítanak. A c–c jelű kocsibehajtó kapuk azoknak a fogatoknak megfelelők, amelyek először a Köröndön hajtának körbe, illetve onnan hazafelé tartanak. A d–d jelű kapuk viszont azoknak a fogatoknak alkalmas behajtók, amelyek rögtön az oldalsó parkrészekhez akarnak kocsizni. Végül az e–e jelű oldalbejárók azoknak a gyalogosoknak szólnak, akik azért érkeztek ide, hogy az oldalsó parkrészeket keressék fel. Mindez a részletezettség illusztrálja, hogy Nebbien milyen nagy jelentőséget tulajdonított a főbejárati mívész kapuzatának, amit művészeti bírálóinak kritikájával szemben is meg kívánt védeni.

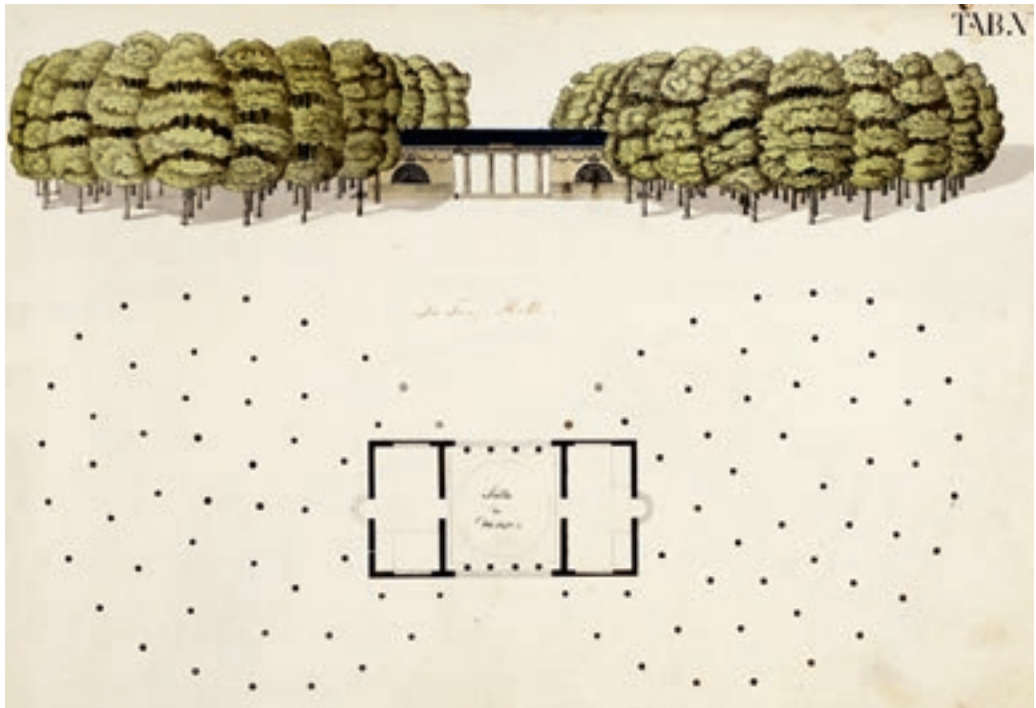
a részletezettség illusztrálja, hogy Nebbien milyen nagy jelentőséget tulajdonított a főbejárati mívész kapuzatának

¶ A leírás szerint a Körönd és a bejárati kolonnád mellett az első festmény kompozíciójához tartozik még az ezeket övező erdőfoltok és facsoportok együttese, az azok közé rejtett táncsarnok, valamint a terület délnyugati sarkában elhelyezett amfiteátrum és térsége. Az itt alkalmazott növénycsoportok, erdőfoltok részben a magyar flóra honos fajaiából, részben más európai fajok együtteseiből állnak, de minden részletre jellemző az egyöntetű, azonos fajok egyedeiből álló zárt, homogén ültetés, ami markáns megjelenést kölcsönöz az állományoknak, kihangsúlyozza az adott növényfaj karakteres

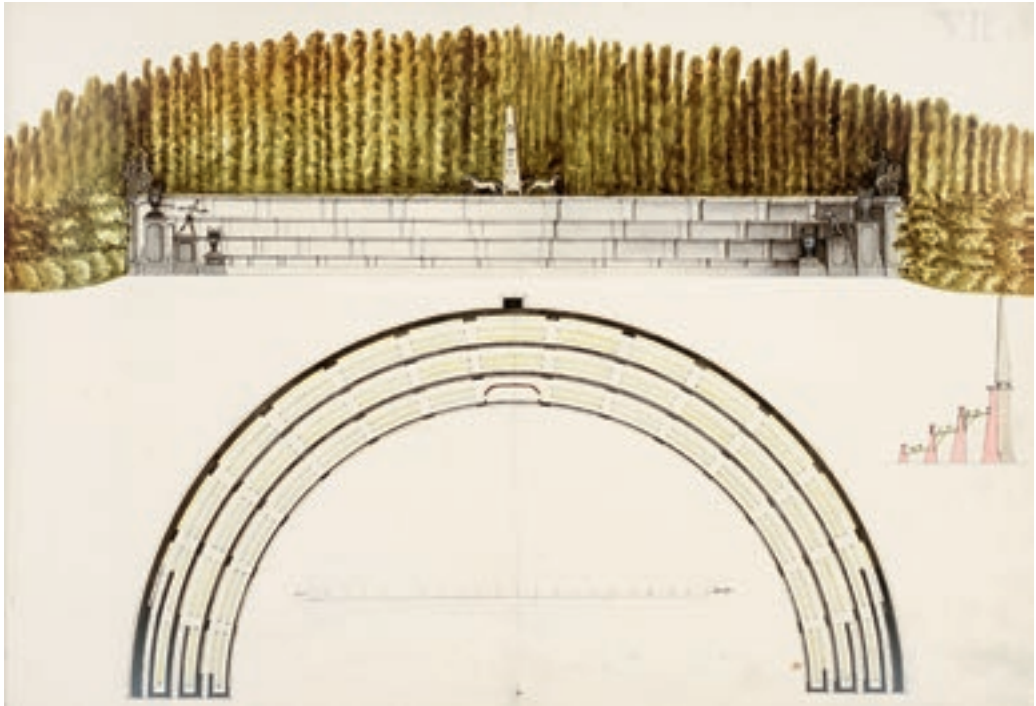
részben a magyar flóra honos fajaiából, részben más európai fajok együtteseiből állnak, de minden részletre jellemző az egyöntetű, azonos fajok egyedeiből álló zárt, homogén ültetés

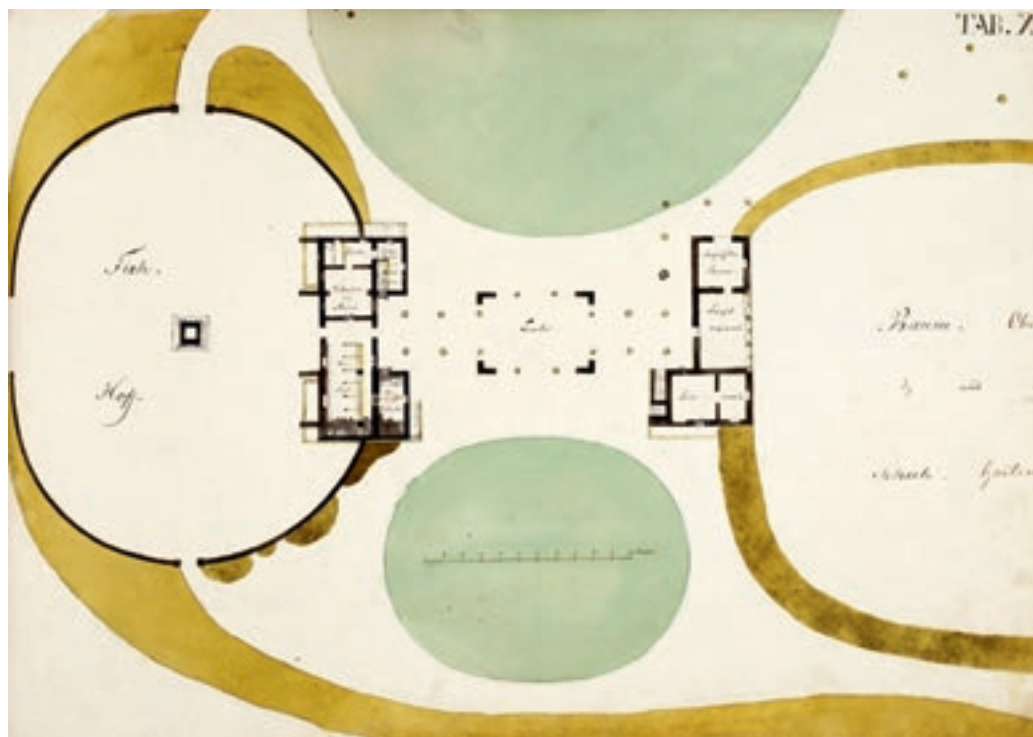
8. kép A Városliget főbejáratának kapuzata (nézet és alaprajz)

9. kép A táncsarnok terve a Városligetben

10. kép Az Amfiteátrum lelátója (nézet és alaprajz)

11. kép A majorság épületegyüttese a tó nagyobbik szigetén (alrajz és látványterv)

csupán néhány helyen jelenik meg egy-egy szoliter, magányos fa

jellemzőit, és alkalmas érdekes kontraszthatások kialakítására, amit Nebbien jól ki is használ tervében. Ez a fajta növényalkalmazás egyébként a teljes területre jellemző, csupán néhány helyen jelenik meg egy-egy szoliter, magányos fa. Az első festmény látványát meghatározó tizenöt facsoport és erdőfolt főbb növényfélései: a selyemfenyő, a vörösfenyő, a platánok, kanadai nyárok, magyar hársak,⁶ lepényfák, juharok, tuják és ciprusok, amelyek együttese a homogén növénycsoportok ellenére nagy képi változatosságot és attraktív megjelenést eredményez. Az első festményt, de a teljes területet a telekhatárok mentén jegenyenyárok és akácfák együttese keretezi cserjékkel kiegészülve, s ezzel lehatárolást és szélvédelmet biztosítva a park egészének.

¶ Nebbien minden „festményéhez” részletes növénykiültetési tervet készített, amely összesen hetvenöt fás növényfajt tartalmaz, ami nagy képi változatosságot biztosít, ugyanakkor a tömbszerű ültetésmódok miatt nem eredményez túlzott tarkaságot.

a tánccsarnok is két homogén gledícsia-erdőfolt közé rejtett épület, egy „nyitott görög csarnok”

¶ Az első festmény egyik építészeti eleme, a tánccsarnok is két homogén gledícsia-erdőfolt közé rejtett épület, egy „nyitott görög csarnok”, ami a nyári bálók idején alkalmas nagyobb tömeg befogadására. Mindkét erdőfolt fái alatt asztalokat és székeket lehet felállítani az itt felfrissülést kereső vendégek kiszolgálására. (9. kép)

¶ A Városliget legfőbb rendezvényhelyszíne azonban az Amfiteátrum és térsége. A félköríves, háromszintes nézőtér befogadóképessége 1500 és 2500 fő között változik, attól függően, milyen típusú rendezvényről van szó. A színpad nagyobb hadi játékok, idillikus népszínművek, táncok, küzdősportok, lovas bemutatók, tornamutatványok, aerodinamikai kísérletek bemutatására és hasonló, főként nyári tömegrendezvények számára alkalmas tér. (10. kép) A kétoldalt telepített zárt erdőfoltok között a játéktér határain kívül egy jól fenntartható pázsitfelület található, a körülötte kialakított 250 öl kerületű ovális pálya lóversenyek rendezésre alkalmas. (5. és 6. kép)

¶ A park második festménye az úgynevezett felső rét, amely A-val jelölt a helyszínrajzon. Nagy, áttekinthető és plasztikus felületformákkal kialakított gyepfelület alkotja a kép alapját,

[6] Amit Nebbien leírásában magyar hársnak (ungarische Linde) tekint, valójában az ezüsthárs (Tilia tomentosa MOENCH), amit a Kárpát-medencében lévő előfordulásának első magyar tudományos leírója, Kitaibel Pál után nevez tiszteletből magyar hársnak.

változatos,
de egyöntetű
kiültetésű
erdőfoltok,
facsoportok és
cserjeegyüttesek
keretezik

a kertrész fontos
eleme a kilátódomb

amelynek legfőbb látványelemét a lendületes ívekkel vezetett vízfolyás alkotja. Nebbien a meder itt ábrázolt rajzolatát csak elvi formaadásnak tekintette, a végleges vonalvezetését később, helyszíni művezetéssel, a terepplasztika figyelembevételével tervezte kitűzni. Ezt a festményt is változatos, de egyöntetű kiültetésű erdőfoltok, facsoportok és cserjeegyüttesek keretezik, így kialakítva a térformát, amelynek legattraktívabb eleme a keleti teleksarok háromszögébe illeszkedő három szelídgesztenye-erdőfolt zárt csoportja.

¶ A harmadik, B jelű festmény a középső rét nevet viseli, ennek súlypontjában kis tavacska található, vízparti növényültetésekkel, amely egyfajta ülepítő szerepet tölt be, hogy az innen a nagy tóba vezetett mederben már csak szűrt, tiszta víz folyjék tovább. A tavacska tágas rét övezi facsoportokkal és cserjeültetésekkel. A kertrész fontos eleme a kilátódomb, amelyet Nebbien „Mimosenhügel”-nek nevez. Erről a szabálytalan ovális alaprajzú magaslatról öt irányban nyílik kilátás, a lejtők beültetésének köszönhetően határozott látványkapcsolatokat létrehozva. Innen a magaslatról így jól áttekinthető a Városliget egésze, és feltáruznak annak legfontosabb látványosságai.

¶ A negyedik festmény az „Aue”, azaz a liget nevet kapta. Ez a legnagyobb méretű téregység, amely a Városligetnek a tótól északra fekvő területrészeinek egészét és a tavat is magába foglalja. Nebbien megfogalmazásában „a liget, méltóságteljes egyszerűséggel terül el, és itt a tájkerítészet stílusának és a fantáziakertek szellemisége legnemesebb kisugárzásának szép együttese jöhet létre”. Ennek leglátványosabb eleme a nagy sziget a majorsággal, ami „vendégszerető megjelenésű” rusztikus kialakításával lehet vonzó. (11. kép)

¶ A szigeten Nebbien facsoportok közé rejtett emlékművet javasol elhelyezni, egy Pantheont a szabad ég alatt, „ahol a haza történetének nagyszerű és üdvös eseményeire a szeretetteljes emlékezést egy magasztos formában életre hívhassuk”. A keretező ültetvény meghatározó fafaja a selyemfenyő (*Pinus strobus*) Nebbien kedvelt, nemes megjelenésű fafélesége.

¶ A negyedik festmény lényege azonban a liget szélesen elterülő tágas, rusztikus mezeje, amelyet a tó vizét elvezető patakmeder szel ketté, a tó nagyvonalú, szabálytalanul formájú

nyugodt vízfelülete és a széleken megjelenő zárt, szabadon formált térfalat képező növénycsoportok, erdőfoltok és a Budai-hegyek ezek felett megjelenő panorámája, ami a távoli táj látványát, egy-egy kiemelkedő építészeti részlettel a park területéhez kapcsolja, egyfajta eye-catcher-ként⁷, a park perspektíváját kihúzza a környező tájra, ahogy ez a klasszicista festői kerteknek mindenkor is a sajátja volt.

[7] Sajnos nincs igazán megfelelő magyar fordítása a kifejezésnek, eye-catcher egy pontszerű látvány a távolban, ami figyelmet kelt és magához vonzza a tekintet, s egyben egy irányt jelöl.

minden szabadságfoka mellett határozottan megformált

¶ A park egészére jellemző szabad formálás mögött azonban mégsem egy természetelvű spontaneitás húzódik meg, hanem egy nagyon is tudatos rend. Az egész együttes minden szabadságfoka mellett határozottan megformált, és szépsége pont e térkompozíciós kettősség képi feszültségében rejlik. A geometriai kulcs ehhez a Descartes-féle ortogonális rendszer, amely mintegy a háttérben meghúzódva a festői, szabad formálás meghatározó vázát adja. Ez Nebbiennek a tervezési területről készített saját felmérésén és a terv ismeretében is tetten érhető. A felmérés ugyanis nem csupán a meglévő adottságokat tartalmazza, hanem a tervnek néhány koncepcionális vázonalát is ábrázolja.

ennél sokkal fontosabb városzerkezeti tengelyre, a ligetbe kivezető Városligeti fasor vonalára illeszkedik

¶ A rendezéshez a geometriai alapot jelentő koordináta-rendszer nem a telekhatárhoz és az itt húzódó országút vonalához igazodik – ami számos esetben evidenciának tűnhetne –, hanem az ennél sokkal fontosabb városzerkezeti tengelyre, a ligetbe kivezető Városligeti fasor vonalára illeszkedik, aminek folytatása az egykori Ökördűlő területét kettészeli. Így az ordináta (A), a ligetbe kivezető fasor tengelye, az abszcissza pedig egy erre merőleges egyenes (B). A koordináta-rendszer origójának pontos helyét, ami aztán majd a Körönd középpontját is jelenti, Nebbien, a már elképzelt „Cirkus” helyigényét figyelembe véve a telekhatártól pontosan hetven magyar öl távolságra jelölte ki. A parknak az összes többi meghatározó eleme – a szabad formálástól függetlenül, vagy azzal éppen, hogy összhangban – ehhez a koordináta-rendszerhez illeszkedik. Ez Nebbien felmérési rajzán vázlatosan kiserkeszthető a következők szerint. (12. kép)

¶ Első lépésként az itt lévő mocsaras, lefolyástalan terület helyén tervezett nagy vízfelület, a Városligeti-tó kialakításának geometriája jelölhető ki. Ehhez részben az itt meglévő – még

Witsch Rudolf hadmérnök terve (1799) szerint kialakított, a mély fekvésű területrészt lecsapoló – árokrendszer szolgált alapul. Az árokrendszer északnyugati szélén az ordinátával (A), északkeleti szélén pedig az abszcisszával (B) párhuzamos egyenes húzható (a rajzon a_1 és b_1 jelöléssel), amely meghatározza a tó vízfelületét befoglaló téglalap két oldalát, a harmadik oldal maga az abszcissza adott szakasza, amelyre a tavat aztán mintegy ráülteti Nebbien. A délkeleti oldal helyét az határozhatta meg, hogy az itt már meglévő Nagyvendéglőnek a tó felé elegendő szabad területe, a tóra néző tágas előtere lehessen. Ezért, bár a mocsaras részek ezen túlnyúlnak, a tóformát befoglaló téglalap délnyugati, negyedik oldala az ordinátától nyolcvan öl távolságra, azzal párhuzamosan húzható meg (a_2). Az ezen a vonalon túlnyúló, mély fekvésű területrészek feltölthetők, és a vendéglő szabad előtereként hasznosíthatók. Ezzel létrejön az a koordináta-rendszerhez illeszkedő ortogonális befoglaló keret, amelyen belül aztán a tó szabad megformálást kaphat.

- ¶ A második lépésben kiserkeszthető a tervezett kilátódomb magaslatának pontos helye, ahonnan aztán öt irányban nyílik majd rálátás a parkra és a környező tájra. Ez a park keleti oldala mentén, valahol középtájon kapott helyet, mert innen nyílik több irányban a legnagyobb távlatot nyújtó kilátás. A kilátó egyik tengelye a terület nyugati sarokpontjából a vízlevezető árok északi oldala érintőjeként meghúzott egyenes (c). A már felszerkesztett téglalap keleti sarkára illesztett ferde szerkesztő egyenes – a koordináta-rendszerrel 1,62 arányú, azaz az aranymetszés természeti arányának megfelelő hajlással meghúzva – adja a kilátódomb központi magaslatának másik tengelyét (az ábrán d-vel jelölve). A két egyenes jelöli ki a fő kilátásirányokat, metszéspontjuk pedig a kilátópont helyét.
- ¶ A kilátódomb szabad alaprajzi formáját itt is egy azt befoglaló ortogonális keret, egy a koordináta-rendszerhez illeszkedő téglalap határozza meg. Ennek az északkeleti és a délnyugati oldala a d szerkesztő egyenesnek a telekhatárral képezett metszéspontjából az abszcisszával párhuzamosan húzott egyenes (b_2), illetve attól délnyugatra pontosan kilencven öl távolságra húzott másik párhuzamos egyenes (b_3). A téglalap

északnyugati odalát a már említett metszéspontból az ordinátával párhuzamosan húzott egyenes (a_3), a délkeleti pedig atól – az arany metszés arányának megfelelően ($90 \times 1,62$) 146 öl távolságra húzott másik párhuzamos vonal (a_4). Az így szerkesztett téglalap adja a kilátódomb szabad formájának befoglaló keretét.

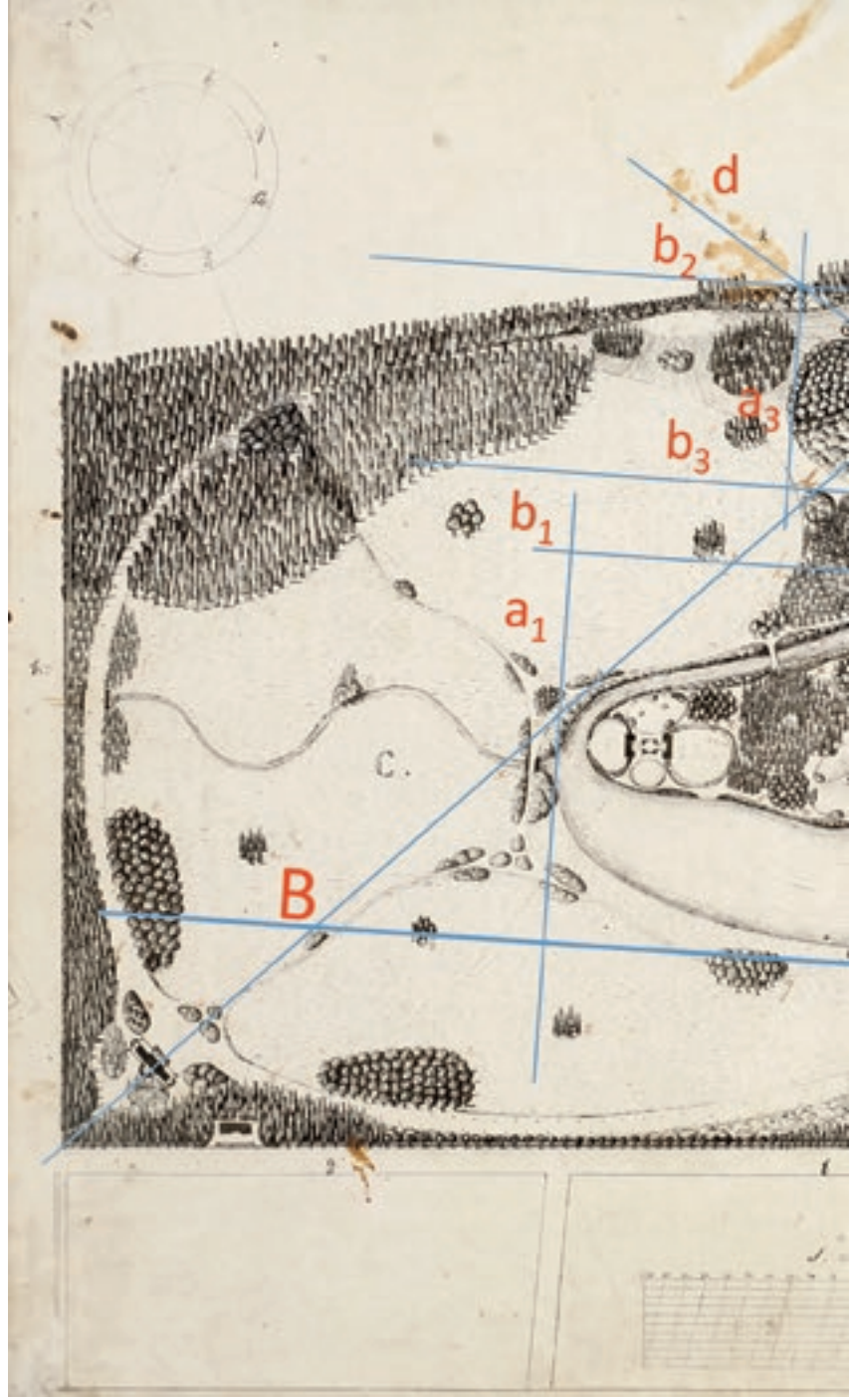
¶ A tervezett Körönd helyét már nagyon egyszerű felszerkeszteni. Mi sem természetesebb, mint hogy (az eddig alkalmazott hetven, nyolcvan, illetve kilencven magyar öl távolságméretek után) ennek a fontos érkező helynek és sétátérnek a súlypontját adó, kör alakú pázsitfelület pontosan száz öl szélességű, és középpontja a koordináta-rendszerünk origója.

¶ A negyedik fontos elem az Amfiteátrum és az A jelű festmény területét átszelő, ívesen kanyargó patakmeder az ülepítő tavacskával. Ennek az együttesnek a tengelye a terület déli sarkából az ordináta (A) és a b_3 szerkesztő egyenes metszéspontján át húzott egyenes (e). Erre az egyenesre, mint szimetriatengelyre illeszkedik a tervezett Amfiteátrum lelátója és nézőtere, a keretező növényültetések, a központi pázsitfelület, de az ovális formájú, lóversenyek számára kialakított körút is. Az egyenes jelöli ki az Amfiteátrum teresedésének szélén a forrás helyét, ahonnan a patakmeder „útnak indul”, de a szélesen meanderező medervonal maga is erre az egyenesre mint tengelyre illeszkedik. Az ordinátához (A) és a b_3 szerkesztő egyeneshez, mint határoló vonalakhoz és metszéspontjukhoz, mint sarokponthoz igazodik a kisebbik, ülepítő tó vízfelülete, amely szabadon formált ugyan, de hossz- (c_1) és kereszt-tengelye (c_2) e két (A, illetve b_3), egymásra merőleges egyenessel párhuzamos.

¶ Ha a felmérési rajzon felszerkesztett geometriai vázat rávetítjük Nebbien tervrajzára, igazolva láthatjuk, hogy ez a rend létezik, és a park szabadon formált elemei pontosan illeszkednek a háttérben meghúzódó ortogonális rendszerhez, anélkül hogy ebből bárminő merev vagy kötött jelleg következne. A szabad, laza formáknak azonban e szerkesztésmódnak köszönhetően mégis van egyfajta fegyelmezett rendezettségük, s e kettősségből adódik az a sajátos képi feszültség, amitől az együttes alapelemeiben és egészében is szép. (13. kép)

igazolva láthatjuk,
hogy ez a rend
létezik, és a park
szabadon formált
elemei pontosan
illeszkednek
a háttérben
meghúzódó
ortogonális
rendszerhez,
anélkül hogy ebből
bárminő merev
vagy kötött jelleg
következne

13. kép A Városliget szabadon formált, tájképi térszerkezetének geometriája Nebbien tervére vetítve

TAB.

A park egészére jellemző szabad formálás mögött azonban mégsem egy természetelvű spontaneitás húzódik meg, hanem egy nagyon is tudatos rend.

a kortárs
kertművészeti
alkotások,
kompozíciók közül
kiemelkedik egyedi,
sajátos, karakteres
megoldásaival

¶ Hogy Nebbien végzett-e ilyen szerkesztéseket, nehéz megválaszolni, feltehetőleg nem. A rajzolásnál azonban ez a rend, miközben spontán formákat skiccelt fel, ott volt a gondolataiban és a kezében. Ezért a tervet – minden szabad megformáltság mellett – egyfajta elegáns rend uralja, amivel a kortárs kertművészeti alkotások, kompozíciók közül kiemelkedik egyedi, sajátos, karakteres megoldásaival.

¶ A Városliget kivitelezési munkái még 1817-ben megkezdődtek. Nebbien 1821-ig tartózkodott Magyarországon és irányította a kivitelezési munkálatokat. 1832-re a park meghatározó elemei: a növénytelepítések, a sétányok, a vízfelületek elkészültek, és kialakult a teljes területen a park térszerkezete az eredeti terv lényegének megfelelően. A tervezett épületek addig még nem készültek el, mert túl költségesek voltak. A helyüket azonban kijelölték a későbbi építkezéshez. (14. kép) Ígny nyitva állt a „főbejárat”, hogy ott majd a klasszicizáló kapuzatot megépítsék, a déli sarokban elkészült az íves háttérültetés, hogy oda majd el lehessen helyezni az amfiteátrumot, sőt a tánccsarnokot közrefogó két facsoportot is elültették, helyet hagyva köztük az építménynek.

¶ A liget kialakult állapotáról és 1840-es, 1850-es évekbeli pezsgő életéről számos rajz, festmény és metszet tanúskodik. A Városliget ekkor élte fénykorát. (1. és 15. kép)

EPILÓGUS

a felsőbb
döntéshozók
– sokszor a város
tiltakozása és
feltételei ellenére –
érthetetlen módon
méltatlanul bántak
a Városligettel

¶ A liget mentora, József nádor 1847-ben meghalt. A Szépítő Bizottság – amely a tulajdonosi és a döntési jogokat gyakorolta – 1857-ben megszűnt. A Városliget tulajdonjoga 1861-ben visszaszállt a városra, s ezzel új történet vette kezdetét. A felsőbb döntéshozók – sokszor a város tiltakozása és feltételei ellenére – érthetetlen módon méltatlanul bántak a Városligettel.

Több területcsonkítás is történt. A ligetből először leválasztottak egy mintegy 21 hektár nagyságú területrészt a Pest–Vác vasútvonal megépítéséhez, később az Állatkert létesítéséhez hasítottak le 18 hektárt, pedig ehhez a funkcióhoz még mindig volt elegendő szabad és alkalmas terület a liget szomszédságában.

¶ 1885-ben az Országos Általános Kiállítás helyszínéül a Városligetet választották. Ehhez a liget területén fákat vágtak ki, és összesen 105 (!) különböző léptékű épületet emeltek. Az épületeket később elbontották, kivéve az Iparcsarnokot, a Műcsarnokot és néhány pavilont. Ennél jóval nagyobb változást jelentett az 1896. évi Ezredéves Országos Kiállítás megrendezése. A kiállítás a már beállt növényzetű Városliget területén, annak teljes feldúlásával épült. A kiállítás levonulása után számos időtálló épület megmaradt a liget területén, és a szabadon használható terület 102 hektárra csökkent. Súlyos, újabb területcsonkítást hozott a felvonulási útvonal kiszabályozása. A Dózsa György út kiszélesítése további mintegy 21 hektár területet vágott le a liget már idős faállományú területéből.

¶ E történeti folyamatról számos publikáció jelent meg, részletezni szükségtelen. A területcsonkítások „eredményeként” a Városliget eredeti, 133 hektáros területe mára mintegy 81 hektárra csökkent, térszerkezete radikálisan megváltozott, és az elégtelen fenntartás miatt erősen leromlott állapotú. A Városliget azonban ma is, megcsonkított állapotában is egy jelentős közpark, európai mércével is kiemelt értékű történeti kert. Tágas gyepfelületek létesítésével, a cserjeszint újratelepítésével, kiegészítő fásításokkal, a sétányok megújításával és a kertművészeti értékek kibontásával helyre lehet állítani.

¶ A „Liget Budapest” program keretében 2016-ban tájépítészeti tervpályázatot írtak ki a Városliget még megmaradt területének megújítására. A díjnyertes pályamű szerzői – ahogy több más pályázó is – alternatív terveket készítettek, két változatban.

¶ Az egyik tervváltozat kísérletet tesz a megmaradt parkrészeknek – az oda nem illő épületeket lebontva és új épületek létesítése nélkül – Nebbien eredeti tervei alapján történő

*a Városliget
eredeti,
133 hektáros
területe mára
mintegy
81 hektárra
csökkent,
térszerkezete
radikálisan
megváltozott,
és az elégtelen
fenntartás miatt
erősen leromlott
állapotú*

14. kép A pesti Városliget 1832-ben. Erhárd Ágost áttekintő helyszínmrajzának részlete
(Budapesti Főváros Levéltára XV.16.b. 225/79)

15. kép A pesti Városliget részlete
Rudolf Alt metszete 1840 körül

rekonstrukciójára. Ezzel tulajdonképpen az A jelű és részben a B jelű festmény, valamint a Körönd térségének az eredeti tervek karakterének megfelelő megújítását és a Nebbien-féle térszerkezet helyreállítását néhány kompromisszummal jól megoldja a mai parkhasználati igényeket is figyelembe véve, mintegy újratehermeti a népkert hangulatát.

¶ A másik változat a kiírásnak megfelelően számol az új épületek létesítésével és azok funkciójához igazodóan, kortárs eszközökkel rendezi közvetlen környezetüket. Bár itt is törekszik Nebbien formarendjének és nagyvonalú téralakítási módjának megidézésére, de az új épületek miatt az eredeti térszerkezet, a tágas gyepfelületek, a zárt növényegyüttesek egymáshoz fűződő változatos sorának kialakítása gyakorlatilag lehetetlen, hiszen az épületek jórészt épp az eredetileg szabad tereket foglalják el. Ez a tervalternatíva ezért inkább egy igényesen rendezett, attraktív környezetet biztosít az épületekhez kapcsolódóan, és a szabad téralakítás a köztes terület-részekre korlátozódik. Nebbien tervének ehhez már így vajmi kevés köze van. De azért egy szobrot a ligetben valahol megérdemelne.

egy szobrot
a ligetben valahol
megérdemelne

IRODALOM

- Butenschön, Sylvia: Der früheste Entwurfsplan Lennés. Ein Wettbewerbsbeitrag für den Stadtpark in Budapest, *Die Gartenkunst*, 29. évf. 1/2017, 1–24., DDGL, Wernersche Verlagsgesellschaft, Worms 2017
- Nebbien, Heinrich: *Ungarns Folks-Garten der Koeniglichen Frey-Stadt Pesth* (kézirat, 1816). Nyomtatásban megjelent Dorothee Nehring feldolgozásában és előszavával, Universität München 1981
- Nehring, Dorothee: *Stadtparkanalgen in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte des Landschaftsgartens (Geschichte des Stadtgrüns, 4) Hannover, Berlin 1979
- Nehring, Dorothee: The landscape architect, Christian Heinrich Nebbien and his design for the Municipal Park in Budapest, *Journal of Garden History*, 5. évf. 3. sz., 1985, 261–279.

